

Боровик Я. Ю.,

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

СИНОНІМІЧНИЙ АСПЕКТ ВЕРБАЛІЗАЦІЇ КОНЦЕПТУ “ТАЄМНИЦЯ” В УКРАЇНСЬКІЙ ЛІНГВОКУЛЬТУРІ

У статті досліджується лексикографічний матеріал, який репрезентує синонімічні зв'язки лексеми “таємниця” як основного вербалізатора однойменного концепту. Шляхом аналізу значень даних синонімів зроблена спроба їхньої класифікації.

Ключові слова: концепт, вербалізатор, синонім, ядро, периферія.

В статье исследуется лексикографический материал, который репрезентирует синонимические связи лексемы “тайна” как основного вербализатора одноименного концепта. Путем анализа значений данных синонимов предпринята попытка их классификации.

Ключевые слова: концепт, вербализатор, синоним, ядро, периферия.

The article is devoted to the analysis of the material, which represents synonymic ties of lexeme ‘mystery’ as main representative of concept of the same name. An attempt to classify these synonyms through their meanings is made.

Key words: concept, verbalization, synonym, nucleus, periphery.

У мові концепт найчастіше реалізується через слово [1, с. 543-640; 3, с. 77-79; 7, с. 84-85], що набуває статусу імені концепту, яке найбільш вичерпно й точно відтворює його зміст. Однак, зазвичай, концепт реалізується через кілька лексичних одиниць, а, отже, й співвідноситься з планом вираження всіх синонімічних (лексичних, фразеологічних і афористичних) засобів, які описують його у мові [9, с. 6].

На думку А. Герда, дрібна деталізація і роздрібнення поняття відображають характер мислення представників етносу. Таким чином, наявність великої кількості синонімів до однієї лексичної одиниці – “семіотична щільність”, свідчить про стійкість і важливість поняття і є концептологічно важливою характеристикою [5, с. 65; 6, с. 4].

Досліджуючи можливості вербалізації концепту ТАЄМНИЦЯ в українській лінгвокультурі, ми закономерно розглядаємо його крізь призму явища синонімії. У такому плані вже висвітлювалася значна кількість концептів української і близькоспоріднених мов, але концепт ТАЄМНИЦЯ за цим принципом аналізується вперше.

Мета роботи – окреслити зміст концепту ТАЄМНИЦЯ через ядерне ім'я концепту як основний його вербалізатор і синонімічні йому номінативи. **Актуальність** даного дослідження зумовлена неухильним зростанням інтересу в українській і світовій лінгвістиці до вивчення лінгвокультурних концептів крізь призму національно-мовної специфіки.

У нашій статті до уваги взято представлені в лексикографічних джерелах лексичні одиниці різного типу: такі, що мають різне стилістичне забарвлення, характеризуються різними сферами функціонування (загальноживані, розмовні тощо), представлені однією лексемою чи словосполученням, такі, що є питомо українськими чи запозиченими з інших мов, і котрі можна визначити як синоніми, що реалізують концепт ТАЄМНИЦЯ в українській мові.

Основними вербалізаторами концепту ТАЄМНИЦЯ в сучасній українській мові вважаємо лексеми **таємниця**, **секрет**, **загадка**. Разом з тим зазначаємо, що у різноманітних лексикографічних джерелах немає розбіжностей з приводу того, що названі лексеми є синонімами [8; 11; 12; 14; 15].

Однак, на відміну від полісемантичної лексеми **таємниця**, кожний із лексико-семантичних варіантів якої розкриває смисл однойменного концепту, лексеми **секрет** і **загадка** не можуть мати статус ядерних вербалізаторів, оскільки у процесі вербалізації концепту ТАЄМНИЦЯ участь беруть лише по 1–2 ЛСВ цих багатозначних слів, наприклад, секрет – 1 та загадка – 1,2, порівн.:

Секрет 1. – те, що не підлягає розголошенню, що приховується від інших; таємниця; **секрет 2.** – потайний пристрій у механізмах, предметах хатнього вжитку тощо; **секрет 3.** – додатковий сторожовий пост із кількох осіб, виставлений таємно на найбільш небезпечних підступах з боку противника, а також місце розташування такого пост [14, с. 112];

Загадка 1. – короткий алегоричний опис подій, предметів, явищ, які треба впізнати, відгадати; **загадка 2.** – що-небудь у природі, житті та діяльності людей, ще не розв'язане або повністю не розгадане, не досліджене; **загадка 3.** – завдання, наказ, розпорядження [12, с. 66].

Слова **таємниця**, **секрет**, **загадка** як синоніми розрізняються ще й своїми змістовими ознаками. Так, лексема **таємниця** охоплює ширший зміст, ніж будь-які інші вербалізатори однойменного концепту, порівн.:

Таємниця 1. – те, що приховується від інших, відоме не всім. // Те, що не підлягає розголошенню. // Відомості, знання про щось, способи досягнення чого-небудь, невідомі іншим; **таємниця 2.** – те, що не пізнане, не стало відомим або не доступне пізнанню. // Прихована внутрішня суть явища, предмета; прихована причина. // Про що-небудь незвідане, не пережите, приваблює своєю загадковістю [15, с. 14].

Слово **секрет**, як бачимо, має більш конкретний характер і здебільшого використовується на позначення чогось, що стосується інтересів окремих осіб чи невеликої групи людей.

Інші змістові відмінності, виділені нами на основі лексикографічних дефініцій і прикладів вживання лексем **таємниця**, **секрет**, **загадка** у контексті, подані нижче.

Відомо, що для найменування концепту, як правило, обирають одне з домінуючих слів, яке, на думку А. Вежбицької, має такі ознаки: загальноживаність, частотність вживання, можливість утворення на основі даного слова фразеологічних гнізд, використання цього слова у приказах і прислів'ях, широка сполучуваність [2, с. 282]. Таким чином,

іменем концепту ТАСМНИЦЯ і головним його вербалізатором є слово **таємниця**. Номінативи **секрет** і **загадка**, які є ідеографічними синонімами, дещо віддалені від ядра лексико-семантичного поля вербалізаторів вищезазначеного концепту і перебувають, скоріше, на межі його центру та периферії.

Таблиця 1.
Компонентний аналіз синонімів *таємниця, секрет, загадка*

	приховування інформації	наявність об'єкта і суб'єкта	масштаб	початкове знання кимось	можливість збагнути	можливість знайти відповідь	важкодоступність інформації	вживання у ситуаціях відкладання повідомлення інформації	використання інформації для маніпулювання
таємниця	+	необов'язкова	малий/ великий	+/-	-	низька/ відсутня	+	-	-
секрет	+	обов'язкова	малий	+	+	середня	+/-	+	+
загадка	+	необов'язкова	малий/ великий	-	+	висока	-	-	-

Розглянемо решту синонімічних зв'язків лексеми **таємниця** – ключового репрезентанта однойменного концепту.

Другий синонімічний ряд складають стилістичні синоніми. Серед них два належать до розмовного стилю – **підспідок**, **тайна**, один до стилю художнього – **тайна**, і одне церковне – **тайнство**.

Лексема **підспідок**, що вживається на позначення правди, істини, яку тримають в таємниці [13, с. 505], є давньою за своїм походженням і сьогодні маловживаною. У давнину так називали нижню скоринку хліба [10, с. 180], яку було не видно, коли буханка лежала на столі. Це слово утворене префіксальним способом від іменника *спід*, що означає низ, виворіт, тобто **підспідок** – це щось внизу, на вивороті, заховане від людського ока [5, с. 387].

Тайнство за походженням є назвою церковно-культового обряду (хрещення, вінчання тощо), який нібито має чудодійну силу. Однак це слово вживається і в переносному значенні стосовно чогось незрозумілого, загадкового, порівн.: *Мабуть, немає нічого чарівнішого в світі за осінній ліс, тихий, задумливий, сповнений незбагненого тайнства матері-природи* (І. Цюпа) [15, с. 16].

Лексема **тайна** є розмовним варіантом слова **таємниця**, порівн.: *Намагалася [Василинка] розгадати таємницю дорослих, бо всі вони, починаючи із старших дівчат, мали якісь тайни* (М. Стельмах) [15, с. 17].

Слово **тайна** має поетичне забарвлення і вживається здебільшого у віршах, порівн.: *Що зі мною таке, я ніяк не збагну ... Мов я в серці ховаю якусь тайну* (М. Вороний) [15, с. 17].

Значний за обсягом масив репрезентантів концепту ТАСМНИЦЯ складають і контекстуальні синоніми до імені даного концепту (вони подаються за алфавітом), порівн.: **головоломка, диво, енігма, задача, конфіденційність, логогриф, містеріум, містерія, містика, незрозумілість, несподіванка, ребус, сюрприз, сфінкс, таємничість, химера, хитросплетення, шарада** тощо. Звернемось до детального аналізу цієї лексики.

Слова **несподіванка** і **сюрприз** пов'язані з концептом ТАСМНИЦЯ наявністю категорії початкового незнання, проте, на відміну від останнього передбачають подальше відкриття об'єкту, позбавлення прихованості, по-тайності. Лексеми **головоломка, задача, логогриф, ребус, шарада** – це таємниці, які вимагають свого розгадування у процесі певних дій, іноді ігрових.

Слова **енігма, містеріум, містерія, містика, сфінкс, химера** є запозиченими і вживаються на позначення чогось або когось загадкового, незрозумілого для людського розуму.

Смисл концепту ТАСМНИЦЯ розкривається також і через фразеологізми – синонімічні до слова **таємниця**. Зокрема, це – **біла пляма, скелет у шафі, таємниці мадридського двору**.

Біла пляма – це стійке словосполучення, яке використовується як іменна група на позначення недослідженого, маловивченого питання, порівн.: *Історики літератури розкрили частину білих плям у біографії письменника [Леся Мартовича]. Проте ще й досі їх лишається немало.* (Літ. Укр.) [17, с. 649].

Скелет у шафі – запозичений вислів, калька з англійської мови словосполуки *skeleton in the closet*, яку ввів у вжиток англійський письменник Вільям Теккерей у своєму романі “Ньюкоми” (The Newcomes, 1853–1855). Проте цей вислів настільки міцно закріпився в українській свідомості, що легко впізнається її носіями і часто вживається у мас-медійному дискурсі, зокрема у заголовках: “У Новій Зеландії скелет у шафі виявився не тільки прислів'ям”, “Кожна родина має свій скелет у шафі або Дещо про сім'ю Нікімініх”, “Скелет у шафі Беатрікс. Батько королеви Голландії був есесівцем” тощо.

Таємниці мадридського двору – це назва історичного роману німецького письменника Георга Борна, що став дуже популярним у країнах пострадянського простору. Зазвичай, так жартома говорять про якісь таємниці,

інтриги, секрети, зокрема можновладців, а також з приводу сенсаційного розкриття якоїсь таємниці. Незважаючи на те, що фраза має іноземне походження, вона досить популярна серед носіїв української мови і поширена у засобах ЗМІ: *“Макс Барських і таємниці мадридського двору. Виходець із “Фабрики зірок” може стати найкращим європейським виконавцем”*.

Отже, використавши лінгвокультурологічний підхід, ми визначили, що концепт ТАЄМНИЦЯ знаходить своє відображення в українській мові через широку мережу синонімів.

На наш погляд, ключовим, ядерним репрезентантом вищезазначеного концепту в українській лінгвокультурі вважаємо однойменну лексему **таємниця**. До вербалізаторів, що перебувають у центрі та периферії семантичного простору, який покривається концептом ТАЄМНИЦЯ, відносимо синонімічні іменникові номінативи, які умовно можна розділити на чотири групи:

1) Ідеографічні синоніми: **загадка, секрет**;

2) Стилістичні синоніми: **підспідок, таїна, тайство, тайна**;

3) Контекстуальні синоніми: **головоломка, диво, енігма, задача, конфіденційність, логогриф, містеріум, містерія, містика, незрозумілість, несподіванка, ребус, сюрприз, сфінкс, таємничість, химера, хитросплетення, шарада** тощо.

4) Фразеологічні синоніми: **біла пляма, скелет у шафі, таємниці мадридського двору**.

Отже, концепт ТАЄМНИЦЯ характеризується дією закону “притягання синонімів” [16], згідно з яким явища, котрі мають важливе значення для комунікантів, реалізуються через велику кількість назв – різномірних синонімів (лексичних, фразеологічних тощо), що свідчить про значимість цього концепту для носіїв української мови.

Література:

1. Арутюнова Н. Д. Язык и мир человека. – 2-е изд., исправл. – М. : Языки русской культуры, 1999. – 896 с.
2. Вежбицкая А. Понимание культур через посредство ключевых слов. – М., 2001. – 288 с.
3. Вежбицкая А. Язык. Культура. Познание. / Пер. с англ. / Отв. ред. М. А. Кронгауз. Вступ. ст. Е. В. Падучевой. – М. : Русские словари, 1997. – 416 с.
4. Герд А. С. Введение в этнолингвистику. / СПб., – 1995. – 92 с.
5. Етимологічний словник української мови : у 7 т. / [О. С. Мельничук (голов. ред.) та ін. (ред. кол.)]; НАН України. Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. – К. : Наук. думка, 1983 – (Словники України). – Т. 4.
6. Карасик В. И. Культурные концепты : проблема ценностей // Языковая личность : культурные концепты. – Волгоград; Архангельск, 1996. – С. 3-15.
7. Нерознак В. П. От концепта к слову : к проблеме филологического концептуализма // Вопросы филологии и методики преподавания иностранных языков : Сб. науч. тр. – Омск : Изд-во Омск. гос. пед. ун-та, 1998. – С. 80-85.
8. Новий тлумачний словник української мови / Уклад. Радченко І. О. – Кам’янець-Подільський : ВПФ “Абетка”, 2005. – 544 с.
9. Панченко Н. Н. Средства объективации концепта “обман” (на материале английского и русского языков) : Автореф. ... канд. филол. наук. – Волгоград, 1999. – 23 с.
10. Словарь української мови : в 4-х / [Б. Грінченко (упор.)]. – К. : Вид-во Академії наук Української РСР, 1958. – Т. 3.
11. Словник синонімів української мови : у 2-х т. / [А. А. Бурячок, Г. М. Гнатюк, С. І. Головащук та ін.; А. А. Бурячок та ін. (ред. кол.)]; НАН України. Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. Ін-т української мови. – К. : Наук. думка, 2006. – (Словники України). – Т. 1.
12. Словник української мови : в 11 т. / І. К. Білодід (гол. ред.) [та ін.]; АН УРСР. Інститут мовознавства; – Київ : Наукова думка, 1970 – 1980. – Т. 3. – 758 с.
13. Словник української мови : В 11 т. / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. – Київ : Наукова думка, 1970-1980. – Т. 6. – 877 с.
14. Словник української мови : В 11 т. / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. – Київ : Наукова думка, 1970-1980. – Т. 9. – 916 с.
15. Словник української мови : В 11 т. / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. – Київ : Наукова думка, 1970-1980. – Т. 10. – 910 с.
16. Ульман С. Семантические универсали // Новое в лингвистике. – М., 1970. – Вып. 5. – С. 56-74.
17. Фразеологічний словник української мови / [В. М. Білоноженко та ін. (уклад.)]. – К. : Наук. думка, 1993. – Т. 2. – 984 с.